

Розвиток зв'язного мовлення учнів на уроках світової літератури

Вчитель: Дядюк Р.І.

Озерці-2014

Робота над розвитком мовлення учнів послідовно здійснюється при вивченні всіх дисциплін, але особлива роль у цьому процесі відводиться урокам літератури, предметом яких є мистецтво слова. Саме на уроках літератури створюються виняткові можливості для мовленнєвої практики, для оволодіння різноманітними видами та жанрами мовленнєвих висловлювань.

Саме від учителя, від методів та прийомів, що він вибирає, та від мистецтва використання їх на уроці і під час позакласної роботи залежить ступінь цього впливу. В.О.Сухомлинський підкреслював: «Я не мав би права називатися вихователем, якби на кожному кроці не розкривав красу, поетичну силу, аромат, найтонкіше відтінки, музику слова, якби школярам не хотілося передати у слові найтаємніше». Кожен учитель розуміє, що умовою розвитку, збагачення та удосконалення усного мовлення учнів є, перш за все, свідоме та правильне читання, активізація розумової діяльності учнів, виховання їхніх почуттів під час читання. Опанування культурою усного чи писемного мовлення суттєво впливає на читацькі інтереси учнів, їхнє сприйняття літератури, вміння аналізувати й оцінювати художній текст. Так, розвиваючи мовленнєву культуру учнів, ми формуємо також уміння працювати з книгою, довідково-бібліографічним апаратом, газетно-журнальним матеріалом, тобто ті вміння, які необхідні кожному культурному читачеві. Систематична робота з удосконалення та збагачення мови учнів, постійна увага до формування їхніх мовленнєвих навичок мають стимулювати школярів уважніше, серйозніше ставитися до слова, до літератури взагалі, даватимуть змогу замислитися над власною мовою, над мовою оточуючих.

У нашій школі робота з розвитку мовлення учнів усіх класів у процесі вивчення літератури ведеться комплексно за такими напрямками:

- словниково-фразеологічна робота, що націлена на збагачення лексичного запасу учнів та активізацію його використання в мовленнєвій практиці;
- навчання зв'язного монологічного мовлення в процесі оволодіння навичками різноманітних жанрів усних та письмових висловлювань;
- навчання грамотного діалогічного мовлення в плані: учитель-учень, учень-учень, учень-група, група-група;
- підсилення виразності, емоційності, образності мови.

Дотримуємося єдності вимог, що висуваються до усного та писемного мовлення:

- 1) відповідність мовленнєвим нормам;
- 2) змістовність;

- 3) точність;
- 4) ясність;
- 5) логічність;
- 6) доказовість викладання;
- 7) емоційність;
- 8) переконливість;
- 9) виразність.

Також враховуємо принцип наступності навчання, вікові та психологічні особливості учнів, рівень їхнього розвитку.

Так, школярів 5-7 класів, котрі опановують пропедевтичний курс світової літератури, необхідно вчити:

- 1)давати усні та письмові відповіді на поставлені запитання; самостійно ставити запитання за змістом прочитаного;
- 2)складати простий і складений плани тексту, що вивчається; давати характеристику образу літературного героя, порівняльні характеристики персонажів;
- 3)робити докладний, вибірковий перекази;
- 4)висловлювати елементарні роздуми на літературну тему; за власними життєвими спостереженнями;

Учні 8-11 класів, оволодіваючи систематичним курсом літератури, повинні набувати вмінь:

- 1)складати тези, конспект;
- 2)вести літературну дискусію;
- 3)писати твір-розум щодо певної проблеми; твір з елементами компаративного аналізу художніх текстів, перекладів; реферат з двома і більше джерелами; доповідь на літературну тему.

Одним із найпоширеніших видів роботи з розвитку мовлення у 5-7 класах є правильна повна і послідовна відповідь на поставлене вчителем чи прочитане в підручнику запитання. Запитання потрібно ставити так, щоб на нього можливо була лише одна конкретна відповідь. У 5 класі у запитання корисно вводити слова, що їх учень може використати в своїй відповіді. У 7 класі повні і зв'язні відповіді на запитання потребують деяких узагальнень, уміння аналізувати текст літературного твору і робити з нього висновки.

Наприклад: У яких вчинках Тараса Бульби проявляється його палка любов до рідної землі?

Що у світах дорослих було не до вподоби Маленькому принцу?

Важливо розвивати вміння учнів самостійно ставити запитання за змістом прочитаного твору чи розділу підручника. Німецький педагог Пенциг

зазначав, що, навчившись запитувати, дитина робить такий крок уперед у своєму розвитку, як і навчившись ходити.

Можна запропонувати школярам скласти і записати запитання до вікторини за певною книгою, біографією автора; опитувальник для інтерв'ю з письменником, улюбленим літературним героєм; запитання до кросвордів, ігор. Роботи дітей після відповідного коректування можна використати під час взаємоперевірки учнями знань. Доцільно проводити гру «Запитуйте – відповідаю», зміст якої полягає в тому, що школярі ставлять запитання вчителю або сильнішим учням.

Словниково-фразеологічна робота у мовленнєвій практиці учнів 5-7 класів займає пріоритетне місце. Слова-паразити, невиправдане вживання вставних речень та зворотів, тавтологія (рівноправні права), плеоназми (мовленнєва надмірність: могутній богатир) та ін. є у мовному словнику сучасних школярів. Робота вчителя із збагачення словникового запасу учнів стане ефективною, якщо буде проводитися підсумок того, що вводиться на різних етапах уроку в зв'язку з розвитком усного мовлення учнів.

Працюючи над активізацією використання нових слів у мовленнєвій практиці, даю учням таке завдання: підібрати до нового слова синонім (наприклад колорит – виразність) і пояснити, чому саме це слово доречно використати у даній ситуації. Така система словникової роботи вчить школярів ставитися до кожного слова вдумливо, допомагає засвоювати нові слова, збагачує читацький досвід учнів.

Словникова робота тісно пов'язана з наступним напрямом з розвитку мовлення учнів – навчання зв'язного монологічного мовлення в різноманітних жанрах усних та письмових висловлювань.

Зв'язне монологічне мовлення у різноманітних жанрах усних та письмових висловлювань.

На уроках літератури в 5-7 класах до таких жанрів належать: усні – перекази різних видів, характеристика образу, порівняльна характеристика образів, словесне малювання, розгорнуті відповіді на запитання; письмові жанри – це перекази різних видів, характеристика образу, твір-роздум про героя, твір з елементами порівняльної характеристики.

У 5-7 класах учителю необхідно особливу увагу приділяти розвитку усного мовлення учнів. Тому я багато уваги в цих класах приділяю різноманітним переказам. Але сам по собі переказ не буде засобом розвитку мовлення, якщо він не стане поштовхом для роздумів та самостійних розмірковувань школярів. Роботу над переказом будує в єдиній системі, поступово ускладнюючи. Спочатку учні готують перекази невеличкого епізоду чи його фрагменту, де міститься опис вчинків героя, на основі яких

створюється враження про нього. Потім поглиблюється розуміння мотивів вчинку, поведінки героя, розвиваються навички збирання матеріалу для характеристики образу. Далі пропоную учням побудувати вибірковий переказ. Переказ стає своєрідною композицією фактів, необхідних для характеристики образу. Потім включаються складові елементи характеристики образу героя, які допомагають правильно його зрозуміти, з'ясувати авторську позицію щодо нього. Так, під час вивчення міфу про Прометея для створення характеристики образу головного героя пропоную учням звернути увагу на такі складові образу Прометея:

елементи портрета - людиноподібний велет;

походження героя – мати – богиня правосуддя Феміда; батько – Іапет – «належав до роду могутніх титанів»;

мова героя – «Яка зрозуміла твоя мова...Хай Зевс не сподівається зробити і з мене такого прислужника. Яне проміню свої страшні муки на ганебне рабство».

вчинки героя – «перший зглянувся на людей, навчив їх будувати світлі житла, плавати на човнах, напинати вітрила, полювати лісову звіринку, приручати тварин...,перший запряг у ярмо дикого бика, перший приборкав вільного коня..., навчив лікуватися цілющим зіллям..., навчив користуватися щедрими дарами природи..., узяв із божественного вогнища невеличку іскру... й приніс людям на землю».

ставлення до нього інших героїв – «смертні люди носять на згадку про нього металеві каблучки й персні з коштовними камінчиками». Скласти характеристику образу Прометея допоможуть ще такі запитання та завдання:

1. Поясніть вислів Есхіла: «Усі мистецтва у людей від Прометея».
2. Поясніть, як ви розумієте рядки поеми Т.Г.Шевченка «Кавказ»:

Споконвіку Прометея там орел карає,

Що день Божий довбе ребра й серце розбиває.

Розбиває, та не вип'є живущої крові, -

Воно знову оживає і сміється знову...

Так, поступово, використовуючи переказ, учні вчать давати характеристику образу твору. У школярів формуються вміння оперувати текстом твору для висловлювання власних думок та оцінок.

У 7 класі робота над переказом ускладнюється. Учні мають навчитися стисло переказувати великий епічний твір і давати порівняльну характеристику образів. У цьому випадку продумую систему запитань та завдань, які будуть головними при розкритті образу і допоможуть учню скласти його характеристику. Наприклад, запитання типу: «Завдяки яким рисам характеру та вчинкам вам сподобались чи не сподобались ці герої?»

На чиєму боці симпатії автора? Які почуття викликав у вас твір?» - допоможуть зорієнтуватися учням у великому художньому творі і висловити свою позицію. Від того, як ставляться запитання, як відбирається матеріал, направляються дитячі емоції та думки, залежить якість та глибина порівняльної характеристики. Цей вид роботи вимагає від учнів уміння не тільки стисло переказувати епізод твору, а й висловлювати свою оцінку, своє судження про героя та його вчинки, узагальнювати їх та робити висновки.

Чільне місце на уроках літератури в 5-7 класах посідає словесне малювання. Використовую його, коли потрібно звернути увагу на художні деталі. Так, при вивченні у 7 класі повісті «Мандри Гуллівера» пропоную учням словесно намалювати картину «Гуллівер у полоні», щоб звернути увагу на те, які ігри були в Ліліпутії, за які заслуги там давали високі посади. Однією з найпоширеніших форм усного мовлення учнів 5-7 класів є розгорнута зв'язна відповідь. Підготовка такого жанру монологічних висловлювань навчає дітей використовувати отримані знання, залучати художній текст (цитування, перекази), шукати форми зв'язку між окремими частинами висловлювання. Відомий методист В.О.Нікольський підкреслював, що «відповідь на запитання – це твір у зародку». Підготувати учню таку детальну відповідь допоможе попереднє складання плану відповіді чи постановка подвоєних чи потроєних запитань. Наприклад, у 5 класі під час вивчення казки Г.К.Андерсена «Снігова королева» розкрити образ Герди допоможуть запитання: «Чому Герда не залишилась у доброї чарівниці? Чому їй допомагають і звірі, і люди? Чи згодні ви з тим, що. На думку фінки, у якої зупинялася Герда, маленькій героїні не потрібна сила 12-ти богатирів, щоб перемогти Снігову королеву?» Такі подвоєні чи потроєні запитання, що є своєрідним планом, передбачають розгорнуту відповідь, що допомагає розкрити тему. Школярі таким чином учаться говорити аргументовано і логічно. Поступово вони оволодівають уміньми будувати самостійні усні висловлювання.

Важливе значення для розвитку усного зв'язного мовлення має обговорення відповідей школярів на уроці. У мові учнів зустрічаються помилки, причиною яких здебільшого є нерозуміння слів та висловів у тексті, невміння правильно будувати речення. Слухаючи та аналізуючи виступи однокласників. Діти вчать уважно ставитися до слова, в них з'являється почуття відповідальності як за зміст, так і за оформлення своєї мови.

Сучасний урок зарубіжної літератури, побудований з урахуванням особистісно орієнтованого навчання з діалогом як домінуючою формою спілкування на уроці, вимагає переосмислення пріоритетів певних методів, прийомів та видів навчальної діяльності. Тому серед сучасних активних форм

і прийомів організації навчальної діяльності учнів обираю ті, що сприяють розвитку їхніх пізнавальних інтересів та творчих здібностей, спонукають до самоосвітньої та саморегулюючої діяльності. Щоб процес пізнання став цікавим для учнів, то один із шляхів, на мою думку, є впровадження у педагогічну практику інтерактивних методів. Вони сприяють не тільки отриманню знань, а й навичок, умінь. Важливі не лише пошук правильної відповіді, а й здатність розв'язувати проблему. Інтерактивна технологія уроку розвиває критичне мислення учнів, їхню читацьку й мовну культуру, здібності самостійного аналізу, виховує толерантне ставлення до іншої думки, розкриває культуру полеміки й самопрезентації. При цьому я також активізую навчальну діяльність учнів, стаю організатором учнівського колективу, консультантом дискусії. Учні мають можливість спілкуватися і розвивати комунікативні уміння та навички, їхня внутрішня мотивація до навчання посилюється. Організація інтерактивного навчання передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне розв'язання проблеми на основі аналізу обставин та ситуацій.

Використання інтерактивних вправ на уроках літератури передбачає спільне розв'язання навчальної проблеми на основі аналізу художнього тексту і також має свою специфіку. По-перше, я враховую, що в учнів 8-9 класів та старшокласників різна мотивація у навчанні. Підлітки 13-15 років працюють, як правило, заради отримання «матеріально вираженого результату» - оцінки, а юнаки й дівчата 16-17 років вмотивовують отримані знання майбутнім їх застосуванням – чи для успішного складання іспитів, чи для подальшого навчання або обраного фаху, чи для загального розвитку. По-друге, психолого-вікові особливості школярів 8-11 класів зумовлюють відмінності у сприйнятті навчального матеріалу. Тому у навчанні дітей середнього віку використовую ігрові форми із широким використанням наочності (вікторини, кросворди), а для старших підлітків обираю інтелектуальні форми навчання (семінари, диспути, «круглі столи», конференції, тобто у старших класах переважають проблемно-пошукові методи навчання. Я постійно шукаю шляхи раціонального поєднання традиційних та інноваційних методів і прийомів навчання, проте віддаю перевагу проблемному викладу матеріалу: разом з учнями пропоную проблемну ситуацію, учні шукають шляхи її розв'язання, роблять висновки, складають опорні конспекти, таблиці, логічні схеми. Враховуючи малу наповнюваність класів, практикую роботу у малих і великих творчих групах. Вони можуть бути статичними та динамічними. Найефективнішими прийомами роботи вважаю такі: «навчання у грі», «мозковий штурм», «навчання у дискусії», «мікрофон», «рольова гра».

Прийом «навчання у грі» - це один із ефективних способів залучення учнів до читання, що впливає і на пізнавальну, і на емоційно-особистісну сферу учнів. Гра на уроці спонукає до думання і швидкого реагування на завдання «Що і як сказати», активізує мислення, розвиває кмітливість, пам'ять, увагу, уяву. Ігри на уроці використовують як елемент окремого етапу уроку, як елемент уроку або ж як окремий урок. Найчастіше використовують такі ігрові форми роботи:

а) Літературна вікторина:

- впізнай героя за портретом
- впізнай героя за реплікою
- чи уважні читачі
- впізнай автора

б) Гра-конкурс «Кращий ілюстратор твору» супроводжується захистом: чому саме такий епізод відтворено? Чим вразив цей герой? Чому такі відтінки фарб підбрано?

в) Літературне лото (робота в парах) на визначення літературознавчих понять, назв творів та імен авторів, імен героїв, частини творів.

г) Аукціон знань. При цьому потрібно дати правильні і повні відповіді на запитання, назвати найбільшу кількість творів, знайти у творі найбільшу кількість засобів художньої виразності. Уроки-аукціони доцільні під час вивчення біографії письменників. До таких уроків готуються всі учні класу за випереджальними завданнями.

д) Істине – хибне (гра на кмітливість) або ця ж гра називається «літературна плутанина». Вона вимагає від учнів уваги, знання вивченого матеріалу, кмітливості. Правильні твердження - +. Використовують цю гру при вивченні історико-літературних епох та тем, на які відводиться 10 і більше годин.

е) Інтерв'ювання (інтерв'ю з письменником або літературним героєм). Наприклад, при вивченні старогрецької лірики (урок додаткового читання) учні беруть інтерв'ю у Сапфо.

- Чому ви переселились на о. Сицилія?
- Які стосунки були у вас з Архілохом?
- Які основні мотиви вашої лірики?

є) Я – літератор. Пропоную учням побути в ролі письменників і спробувати виконати такі завдання:

- Вигадати інший початок або кінець твору.
- Написати лист літературному герою або автору твору, який вивчається.
- Уявити і описати майбутнє життя героїв.

ж) Впізнай книгу або героя. Технологія її проведення: групи впізнають, кому належать речі літературних героїв.

з) Зрозумій мене. Це гра в парі. Один – представник служби «гаряча лінія», другий – той, що телефонує. Представник гарячої лінії має не просто вислухати, а й активно включитися в пошуки розв'язання проблеми.

Рідше, але практикую ще такі види завдань, як: презентація книги (переважно на уроки додаткового читання), підготовка кіносценарію, журналістський звіт про творчий вечір письменника, складання вікторин, казок, загадок.

Найпродуктивнішими завданнями вважаю такі:

1. Дати свої назви розділам твору.
2. Літературний диктант (на підсумок вивченої теми або у старших класах на знання змісту художнього твору).
3. Скласти запитання для ігор «Брейн-ринг», «Щасливий випадок».
4. Дібрати епіграф до вивченого твору.
5. Сформулювати ідею твору у вигляді прислів'я.
6. Виправити помилки «деформованого» тексту літературного твору.
7. Поділитися своїми враженнями від книжки у формі листа до її автора.
8. Написати розповідь про життєвий і творчий шлях письменника від 1-ої особи.
9. Виступ від імені літературного героя перед учнями класу.
10. Скласти інсценівку вивченого твору.
11. Написати передмову або післямову до книжки.

Для закріплення навчального матеріалу найчастіше використовую такі форми роботи.

Ажурна пилка. Цією вправою часто замінюю лекції, бо технологія проведення дає можливість вивчити учням в групах велику кількість матеріалу за короткий проміжок часу.

Мікрофон. Спосіб вираження своїх думок в «символічний» мікрофон дає кожному змогу сказати щось швидко, визначити головне, виступати по черзі, відповідаючи на запитання або висловлюючи свою позицію. Подані відповіді не коментую і не оцінюю. (Чому душа Скруджа «відродилася перед Різдом, а не перед іншим святом?).

Джигсоу. Використовую для навчання в групах, склад яких змінюється в ході роботи. Кожен член первинної групи стає експертом одного з проектів теми, яку вивчають в експертних групах. Після опрацювання своїх частин теми кожен учасник навчає інших, повернувшись до первинної групи, тобто учні вчать один одного. Головна мета використання цього методу мною полягає в тому, щоб усі учні однаково повно відповідно до свого рівня навченості вивчили всі аспекти провідної теми. Після того, як повністю

завершився процес навчання та контролю в навчальних групах, здійснюю індивідуальну оцінку знань всіх учнів.

Акваріум. Одна із груп сідає в центр і обговорює якусь проблему, інші – слухають. Потім міняються ролями. Доцільно, коли учні мають певні навички групової роботи.

У 5-7 класах використовую ще такі інтерактивні вправи, як «Хоровод», «Кубування», «Пласт».

Одним із різновидів інтерактивного здобуття знань є «навчання у дискусії», яке стимулює самостійне мислення, заохочує до полеміки, допомагає обґрунтовувати власну думку. У процесі дискусії розвиваю усне монологічне мовлення учнів, посилюю зацікавлення літературою як мистецтвом слова, виховую почуття толерантності до чужої думки. Серед дискусійних прийомів мені найбільш імпонує «мозковий штурм», тому що досить ефективний під час колективного обговорення. Він спонукає кожного проявляти свою уяву і творчість, що досягається шляхом висловлення думок усіх учнів. Цей метод роботи передбачає такі етапи: оголошення теми і завдань уроку, створення малих груп за власним вибором, створення проблемної ситуації, висунення в групах ідей і їх систематизація, критичне обговорення цих ідей, формування висновків щодо розв'язання даної проблеми.

- Де Жюльєн Сорель припустився помилки?
- Що можете сказати на захист Сореля?
- Чи слід вважати трагічний фінал роману моральною перемогою головного героя твору?

Важливим засобом інтерактивного навчання вважаю рольову гру та парну форми роботи. Найчастіше створюю пари з однаковими рівнями навчальних досягнень. Готую картки з завданнями для кожного учня. Організую взаємоперевірку. В разі помилки один учень виступає в ролі консультанта. Коли ж обидва учні припустилися помилок, консультантом є інша пара або вчитель.

Дуже важливим, думається мені, а саме в старших класах, є складання учнями як самостійно, так і під керівництвом учителя логічних схем, опорних конспектів, таблиць. Такий вид роботи формує в учнів уміння, узагальнювати вивчений матеріал, порівнювати літературні образи та зіставляти факти.

Всі ці та інші види робіт, безперечно, сприяють розвитку комунікативної компетентності сучасних школярів, яку найбільш повно можна сформувати в учнів, використовуючи діалогово-комунікативну модель навчання.

Нестандартні види робіт

із розвитку усного та писемного мовлення учнів

Нестандартні види робіт із розвитку зв'язного мовлення можуть бути складовою якогось етапу уроку, самостійним етапом чи можуть бути покладені в основу окремого заняття. Їх успішно використовують під час проведення позакласних заходів із літератури.

- 1.Замінити персонажів- людей персонажами-тваринами. Пояснити аналогії.
- 2.Порівняти літературного героя з представниками рослинного світу, пояснити власні асоціації.
- 3.Скласти запитання до вікторини, кросвордів, різного роду ігор за певною книгою, біографією автора.
4. «Нагородити» епітетами, порівняннями героїв літературного твору.
- 5.Встановити основу метафори. (Дібрати метафори до певного слова).
- 6.Скласти сенкан, дати назви до розділів книги, дібрати епіграф до твору.
- 7.Літературний диктант, досєє на письменника.
- 8.Сформулювати у вигляді фразеологізмів ідеї твору.
- 9.Скласти словничок афоризмів певного автора.
- 10.Дібрати прислів'я, приказки, крилаті вислови, що їх міг би використати у своїй мові літературний герой, котрі розкривають сутність його характеру і відтворюють обставини, в які він потрапив.
- 11.Вигадати виступ від імені літературного героя від імені учнів класу.
- 12.Виправити помилки «деформованого» тексту літературного твору.
- 13.Укласти словничок до певного літературного твору.
- 14.Ввести власні описи (портрет, інтер'єр, пейзаж) у вивчений літературний твір.
- 15.Від імені літературного персонажа розповісти про свої вчинки, пригоди, думки.
- 16.Написати асоціативний етюд, викликаний певним літературним образом.
- 17.Описати вбрання літературного героя, представити його одяг у салоні літературної моди».
18. Вигадати інший початок або кінець твору; добирати епізоди так, щоб не порушити логічного ходу вже зображених подій, дотримуючись авторського стилю.
- 19.Пофантазувати про дитинство та юність персонажа-дорослого або ж про майбутнє героя-дитини.
- 20.Внести такі зміни у зміст твору, щоб герой був щасливий.

21. Розробити проект з даної теми.